

Chile under Pinochet

Publicerad i *Arbetshistoria* nr. 2-3/2010, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

När jag en dag i början av november 1971 steg i land i Valparaíso, efter en månadslång båtresa från Barcelona, var den folkliga optimismen i Chile som allra störst. Stödd av en koalition av vänsterpartier, *Unidad Popular*, hade socialisten Salvador Allende valts till Chiles president i september 1970. Med bara drygt 36 procent av rösterna besegrade Allende de båda motkandidaterna, den konservative Arturo Alessandri och kristdemokraten Radomiro Tomic.

Det första året vid makten gick förvånansvärt bra, och vid kommunalvalen i juli 1971 hade *Unidad Populars* partier fått över 50 procent av rösterna. Den ”chilenska vägen till socialism” – den fredliga, parlamentariska vägen – såg framgångsrik ut.

Eller? Redan efter några veckor i landet började jag se hotfulla tecken. Den tidigare så splittrade högeroppositionen såg ut att enas alltmer, och aggressiviteten växte.

Åren 1972 och 1973 skärptes motsättningarna alltmer. Den regeringskritiska medelklassen inledde sina ”kastrullkonserter” i protest mot den varubrist som börjat bli besvärande från och med början av 1972. Bojkotter och sabotageaktioner – inte minst inom transportsektorn, där de CIA-stödda lastbilsägarna utgjorde den utomparlamentariska högerns spjutspets – förvärrade ytterligare den ekonomiska situationen. Även *Unidad Populars* egen ekonomiska politik, och den ekonomiska blockad som USA under Richard Nixon och Henry Kissinger utsatte Chile för, bidrog starkt till att krisen fördjupades.

Min inledande optimism förbyttes i en gnagande oro. Var Chile på väg mot en militärkupp, rentav inbördeskrig?

Väl hemma i Sverige i april 1973 försökte jag avsluta den avhandling i nationalekonomi som jag påbörjat i Chile och vars ämne var Allende-regeringens ekonomiska politik. Men arbetet gick trögt, och när militärkuppen kom gick det ännu trögare; under lång tid lade jag mitt skrivande åt sidan till förmån för solidaritetsarbetet inom ramen för Chilekommittén.

Sällan eller aldrig har en svensk solidaritetsrörelse utvecklats så snabbt som Chilekommittén. Militärkuppen väckte en våg av avsky i Sverige och världen, och mängder med människor som aldrig tidigare varit politiskt aktiva engagerade sig i det solidaritetsarbete som inte bara Chilekommittén utan även andra en rad andra organisationer bedrev. Under några hektiska höstmånader 1973 startades ett hundratal lokalkommittéer av Chilekommittén runtom i landet, och Chilebulletinen nådde under sin storhetstid en upplaga på över 20.000 sålda exemplar.

En viktig, men ofta frustrerande, del av arbetet inom Chilekommittén var de politiska diskussionerna. Ibland oerhört intressanta, ibland jobbiga eftersom en rad vänsterorganisationer och chilenska partier i exil försökte utnyttja kommittén för partipolitiska syften.

Läget inom vänstern var rätt stökigt de här åren. Men Chilekommittén lyckades ändå ganska bra med att bevara sin självständighet gentemot både svenska och chilenska partier och vänsterorganisationer.

Solidaritetsrörelsens viktigaste period var de första åren efter militärkuppen, men ännu vid tidpunkten för diktaturens fall 1989 fanns det kvar ett antal lokala Chilekommittéer. Chilebulletinen kom fortfarande ut, om än alltmer sporadiskt.

Först en bit in på 90-talet lades Chilekommittén formellt ned, med motiveringen att vi inte längre behövdes. Vi firade detta med en stor, glad fest som samlade en drygt 50-tal gamla aktivister.

Men det är inte om Chilekommittén som denna artikel ska handla. Resten av artikeln ägnas en tillbakablick på händelseutvecklingen i Chile, med tonvikt på juntans maktövertagande och konsolidering och på den ekonomiska utvecklingen under diktaturen.

Högeroffensiven

Den växande polariseringen under Salvador Allendes tid vid makten kom att gynna högerkrafterna. Stora delar av vänstern radikaliserades, samtidigt som en alltmer frustrerad och oroad medelklass drogs åt höger. De progressiva krafterna inom det kristdemokratiska partiet som eftersträvade en uppgörelse med vänstern i syfte att undvika en militärkupp blev isolerade. Partiledaren Eduardo Frei och stora delar av partiledningen stödde aktivt förberedelserna för ett utomparlamentariskt maktövertagande.

Högeroppositionen mot Allende, som alltid haft majoritet i den chilenska kongressen, använde sin makt för att sabotera regeringens alltmer kaotiska ekonomiska politik. Den ekonomiska krisen fördjupades.

Vid tiden för militärkuppen var president Allende och den chilenska vänstern i praktiken redan besegrade. Militärkuppen kom som kulmen på en långvarig process i vilken högeroppositionen först enats och sedan radikaliserats, stärkts och erövrade det politiska initiativet.

Även internationellt fanns ett liknande mönster. Vänsterns frammarsch – i Latinamerika och på många andra håll i världen – på 60-talet och början av 70-talet var ingalunda inledningen till en ny epok med socialistiska segrar i land efter land. Snarare kulminerade vänsterns offensiv i början/mitten av 70-talet, och i Latinamerika kom decenniet att präglas av auktoritära regimer med starkt konservativa förtecken. Militärkuperna kom slag i slag: Bolivia 1971, Uruguay 1973, Chile 1973 och Argentina 1976, för att bara nämna de mest uppmärksammade. Med aktivt stöd från USA upprättades rader av repressiva diktaturer som – med framgång – inriktade sig på att krossa de fackliga och politiska rörelser som föreföll utgöra ett hot mot den bestående ordningen.

Militärkuppen

Den kombination av slughet och hänsynslöshet som präglade Pinochets maktutövning kännetecknade också själva maktövertagandet.

Månaderna före själva kuppen hade många av de befäl inom krigsmakten som stod i vägen för en militärkupp utmanövrerats. Det sista allvarliga hindret var chefen för armén, general Prats (sedermera mördad av juntans agenter), som var lojal mot Allende och mot konstitutionen. Sedan Prats isolerats alltmer från den övriga militärledningen tvingades han avgå i augusti 1973, en knapp månad före kuppen, för att efterträdas av Augusto Pinochet.

Många av de soldater och befäl som på morgonen den elfte september vägrade att stödja kuppmaakarna avrättades omedelbart. Andra avsattes från sina poster. Den splittring inom krigsmakten som vänstern hade satt sitt hopp till i händelse av ett kuppörsök ägde aldrig rum.

Allende-regeringens miljoner anhängare stod maktlösa. Presidentpalatset försvarades med kulsprutor och pistoler – mot flygvapnets bombningar. Enstaka krypskyttar besköt kuppmaakarna från Santiagos hustak. I de vidsträckta slumområdena i Santiagos utkanter byggdes barrikader av bildäck mot militärens stridsvagnar. Industriarbetarna uppmanades att bege sig till sina fabriker och ”försvara arbetarklassens landvinningar”, men med vad?

Redan dagen efter kuppen stod det klart för större delen av vänstern att väpnat motstånd var lönlöst. Bristen på förberedelser inför en militärkupp avslöjades obarmhärtigt då fackliga och politiska ledare ömsom sökte sin tillflykt till utländska ambassader, ömsom gick under jorden utan att riktigt veta vart de kunde ta vägen och gömma sig.

En vecka efter kuppen var de flesta av *Unidad Populars* ledare antingen döda, fängslade eller i mer eller mindre säkert förvar på någon utländsk ambassad. En minoritet av de kända ledarna hade gått under jorden.

Den första tidens repression var massiv och besinningslös. Kuppgeneralerna underskattade inte sina motståndare. Den chilenska arbetarrörelsen var fackligt och politiskt välorganiserad, och det politiska medvetandet var stort. Om den ”marxistiska canceren” – för att använda ett uttryck som både militären och kristdemokraternas ledare använde – skulle utrotas räckte det inte med att fängsla en handfull ledare.

I själva verket gick maktövertagandet lättare än vad kuppmaakarna hade föreställt sig. I flera år hade högeroppositionen hetsat om behovet av att ingripa mot ”marxistiska vapengömmor”, och varnat för att ”Allende och kommunisterna förbereder ett inbördeskrig”. När sedan militären väl utlöste kriget visade det sig att motståndaren var obevåpnad.

För *Unidad Popular*, och för hela den chilenska arbetarrörelsen, blev nederlaget förkrossande. Inte bara i antalet döda, torterade, fängslade och landsflyktiga, utan

även politiskt och psykologiskt. En dröm om ett rättvisare samhälle hade förvandlats till en mardröm.

I efterhand stod det klart att det inte bara var den chilenska demokratin som krossades den 11 september 1973, utan ett helt politiskt projekt. Den traditionella chilenska vänstern hade, under decennier av kamp, förenats i en tro på möjligheterna att lägga grunden till ett rättvist och socialistiskt samhälle genom att först erövra den politiska makten i allmänna val och därefter genomföra omfattande strukturella reformer: jordreform, omfattande socialiseringar av storföretag, utbyggnad av hälso- och utbildningssystemet, med mera. Projektet misslyckades, och militärkuppen kom endast som en blodig bekräftelse på nederlaget.

Åren 1973-82: Det nyliberala laboratoriet

Länge var omvärldens uppmärksamhet kring Chile inriktad på de metoder med vilka de nya makthavarna slog ned allt motstånd mot regimen. Augusto Pinochet uppfattades som en traditionell latinamerikansk ”gorilla”, bara mycket brutalare än de flesta av sina kollegor.

Först så småningom började bilden klarna. Den chilenska militärjuntan var en regim av delvis ny typ, med långt större ambitioner än att bara klamra sig fast vid makten med hjälp av våld. Pinochets närmaste medarbetare och rådgivare var inte, visade det sig, den vanliga samling tre- och fyrstjärniga generaler med stenansikten som länge präglade bilden av latinamerikanska militärdiktaturer. Snarare omgav sig Pinochet med USA-utbildade nationalekonomer i 30-40-årsåldern. Det var dessa senare, Chiles så kallade *Chicago boys* (efter det amerikanska universitet där många fått sin skolning) som var de verkliga arkitekterna bakom den politiska, ekonomiska och sociala omvandling som inleddes den 11 september 1973.

Juntans samhällsideal kan sammanfattas i några få ord: avpolitisering, atomisering och privatisering.

Avpolitisering

Den chilenska diktaturen kallade sig ”opolitisk”. ”Politik tillhör det förgångna”, förkunnade Pinochet ständigt.

Politik skulle ersättas av Ekonomi. Nationalekonomi upphöjdes till en supervetenskap, i stånd att ge korrekta, opolitiska svar på alla samhällseliga frågor. Kollektiva beslut skulle ersättas av marknadslösningar, politik och intresseorganisationer av lagen om utbud och efterfrågan.

Den chilenska diktaturen kallades ibland ”fascistisk”. Och visst påminde vissa av metoderna – mord, förtryck, med mera – om fascismens. Men ideologin hade föga gemensamt med Hitler, Franco eller Mussolini.

Den europeiska fascismen var välorganiserad. Den stöddes av ett politiskt parti, statskontrollerade fackföreningar och en stark statsmakt. Den var nationalistisk,

rasistisk och pompös. Den uppmuntrade marscherande ungdomar, fosterländska sånger, makabra riter och hyllningar till Ledaren.

Augusto Pinochet och de nyliberala ekonomer som omgav honom tyckte illa om organisationer. De avskydde folksamlingar, i varje fall om de var civila. De var, under sina första tio år vid makten, fanatiska motståndare till statlig inblandning i ekonomin. De sade sig ogilla ideologier – även konservativa sådana. De föraktade ”inskränkt nationalism” och erbjöd fabulösa förmåner åt utländska investerare.

Nej, fascister var dom inte. Pinochet-juntans ideologer var moderna män – nyliberala teknokrater snarare än marscherande mörkmän.

”Atomisering”

Juntans ideal var ett samhälle utan civila organisationer. Ett samhälle utan partier, intresseorganisationer och påtryckningsgrupper. Inspirerade av en extrem tolkning av nyliberal ekonomisk teori – i första hand den så kallade *public choice*-skolan, vars viktigaste bidrag rörde analyser av beslutsfattande inom offentlig förvaltning och politiska organisationer – hävdade de att alla politiska och folkliga organisationer utgjorde störande inslag i en marknadsekonomi. Helst skulle det inte finnas någon organiserad kraft i samhället mellan makthavarna och små, lokala föreningar på basplanet, som till exempel idrottsföreningar eller syjuntor.

Det regimen syftade till var ingenting mindre än en total atomisering, uppsplittring, av samhället. Visionen var ett samhälle där individ står mot individ och företag mot företag, utan inblandning från politiska partier och intresseorganisationer.

”Fascism”? Nej – extrem nyliberalism.

Privatisering

Intimt förknippad med visionen om ett atomiserat samhälle var försöken att genomföra en nära nog total privatisering av den offentliga sektorn.

Redan i slutet av 1973 inleddes en omfattande privatisering av näringslivet. Av de cirka 500 företag – industrier, gruvor, banker, med mera - som kontrollerades av staten före militärkuppen, och som i många fall varit i statlig ägo i decennier, var efter några år bara en handfull kvar i offentlig ägo.

Privatiseringen omfattade inte bara traditionella företag. Redan 1975 såldes till exempel Santiagos allmänna kyrkogård till ett privat, vinstdrivande företag, och under loppet av några få år breddades utförsäljningarna till en rad nya områden: hamnar, vägar, postverket, vatten och avlopp, sophämtning med mera. Även mycket av utbildning, hälsovård, socialförsäkringssystem, pensionsfonder och mycket annat såldes ut i Chile, som länge framstod som föregångsland i den privatiseringsoffensiv som med en viss eftersläpning skulle komma att svepa över världen.

Krisen 1982-83

Den samhällsomvandling som kortfattat sammanfattats ovan kunde genomföras med vapenmakt, och utan politisk eller facklig opposition. Men den ekonomiska verkligheten var en mäktig fiende, och efter ett par hyggliga år mellan 1977 och 1981 – då Chiles ekonomi växte snabbast i Latinamerika – kom den stora kraschen 1982. Krisen tvingade fram en omläggning av den ekonomiska politiken i mer pragmatisk riktning, och det nyliberala laboratoriet blev sig aldrig riktigt likt efter detta.

Orsakerna till krisen 1982-83 var många, och låg delvis utanför Chiles kontroll: externa faktorer som stigande räntor på utlandsskulden, stigande dollarkurs och sjunkande exportpriser utgjorde en del av förklaringen. I dessa avseenden skilde sig inte Chile mycket från flertalet andra latinamerikanska länder, som också tog stora utlandslån perioden 1975-82, och som drabbades av den ogynnsamma världsekonomiska utvecklingen i början av 80-talet.

Krisen blev dock ovanligt djup i Chile, delvis som en följd av den extrema sårbarhet som den ”chilenska modellen” präglades av. Den så gott som helt oreglerade, privatiserade kapitalmarknaden föll till exempel ihop som ett korthus då krisen var ett faktum, och avskaffandet av alla valutaregleringar möjliggjorde en gigantisk kapitalflykt.

Det kan vidare konstateras att den nyliberala dogmatism som präglade politiken förhindrade en finans- och penningpolitik som kunnat dämpa krisen. Ännu i slutet av år 1982 hävdade regimens talesmän att marknadsekonomin ”automatiska anpassningsmekanismer” skulle förhindra en allvarlig lågkonjunktur, och finansministerns favoritslogan var att ”det bästa regeringen kan göra är att inte göra någonting alls”.

Den långtgående privatisering och liberalisering som föregick krisen hade också försvagat de automatiska stabilisatorer som en stor och förhållandevis konjunkturokänslig offentlig sektor utgör. När lågkonjunkturen i Chile blev märkbar från och med slutet av 1981 utlöste detta sålunda rader av konkurser inte bara inom industrin, handeln, byggnadssektorn med mera – krisen medförde också permitteringar och konkurser inom branscher som barntillsyn, sjukvård, sophämtning och vägunderhåll.

Åren 1982-83 föll BNP med över sexton procent, och arbetslösheten 1983 översteg 30 procent. Något måste göras.

1983-89: En mer pragmatisk liberalism

I spåren av krisen 1982-83 övergavs många av de tidigare nyliberala trossatserna, och efter 1983 slog regimen in på en mer pragmatisk och förnuftig ekonomisk politik.

Som exempel kan nämnas att restriktioner infördes mot helt fria kapitalrörelser. Vidare höjdes tullskyddet från tio till tjugo procent. För att stimulera den inhemska produktionen devalverades också den chilenska valutan, som nu tilläts flyta. Peson

hade blivit kraftigt övervärderad åren 1978-82, då juntan enfaldigt nog försökte hålla en fast växelkurs gentemot den amerikanska dollarn, och Chiles internationella konkurrenskraft hade blivit helt underminerad (ungefär som i Argentina före december 2001, eller i Sverige före november 1992).

Det inhemska jordbruket, som drabbats hårt av den tidigare växelkurs- och frihandelspolitiken, fick ett visst prisstöd; ett system med fasta minimipriser för bönderna, som avskaffats under den nyliberala politikens höjdpunkt, återinfördes.

Regeringen började även föra en aktiv sysselsättningspolitik. Beredskapsarbeten organiserades i statlig regi, och rader av offentliga investeringar igångsattes.

De viktigaste avstegen från den nyliberala modellen skedde inom den finansiella sektorn. Under lång tid hade regimen betonat att de nya spelregler som gällde gick ut på att främja risktagande; de framgångsrika hade rätt att tjäna pengar, och mycket pengar, men staten skulle inte under några omständigheter subventionera olönsamma verksamheter, eller överta kapitalisternas förluster. Detta var dock precis vad som hände åren 1982-84. Redan i juli 1982 ingrep Centralbanken för att rädda det vacklande bankväsendet genom att helt enkelt överta affärsbankernas osäkra fordringar, och därigenom snygga upp bankernas balansräkningar.

Denna socialisering av en del av bankernas förluster kunde dock inte förhindra att krisen förvärrades ytterligare, med uppenbar risk för stora bankkonkurser. I januari 1983 ingrep regeringen – återigen stick i stäv med de nyliberala principerna – genom att ställa flera av landets ledande finansbolag under statlig förvaltning. År 1984 hade staten kommit att kontrollera över två tredjedelar av landets bankväsende.

I början av 1983 genomfördes också en plötslig socialisering av så gott som hela Chiles privata utlandsskuld. Efter att i många år ha betonat att staten aldrig skulle ta på sig betalningsansvaret för den privata delen av utlandsskulden – som nu uppgick till två tredjedelar av hela skulden – beslöt juntan, i ett försök att återställa förtroendet hos de utländska fordringsägarna, att utfärda statliga garantier för merparten av de privata bankernas och företagens utlandsskulder. Det chilenska folket fick då bekräftat vad många redan hade misstänkt, nämligen att vinsterna från utlandslånen visserligen varit privata, men att återbetalningen av lånen skulle bli hela folkets egendom.

Alla dessa åtgärder, och många andra, visade att regimen var beredd att göra viktiga avsteg från den ”chilenska modellen”. Under diktaturens första tio år vid makten hade Chile upplevt två av de tre djupaste lågkonjunkturerna under hela 1900-talet – endast 30-talsdepressionen kunde mäta sig med kriserna 1973-75 och 1982-83 – och de uppenbara misslyckandena gjorde att de nyliberala fundamentalisterna fick ge vika för ett mer pragmatiskt synsätt.

Det är därför, enligt min uppfattning, fel att kalla juntans politik under dess sista sex år vid makten ”nyliberal”. Visst bevarades många av de tidigare dragen – såsom betoningen av den privata sektorns dominerande roll, en öppenhet för utrikeshandel och utländska investeringar, och mycket annat – men åren 1983-89 kom som helhet

att präglas av en långt mindre extrem och ideologiserande tillämpning av nyliberala principer än perioden 1973-82.

1983-89: Återhämtning och snabb tillväxt

Den nya ekonomiska politiken blev i huvudsak framgångsrik. Åren 1983-89 var den ekonomiska tillväxten hela 5,9 procent, i genomsnitt. Till viss del avspeglade detta en återhämtning från katastrofåren 1982-83, men det rörde sig också om ett genuint ekonomiskt uppsving. Investeringarna steg kraftigt, och den öppna arbetslösheten sjönk från 31 procent 1983 till bara sex procent 1989.

Per capita-inkomsten steg kraftigt. Bakom det bedrägliga statistiska hopkok som kallas genomsnittsinkomst doldes dock stora och växande klyftor i samhället. Som exempel kan nämnas att de rikaste tjugo procenten i landet år 1989 tjänade tjugo gånger mer än de fattigaste tjugo procenten (i dagens Sverige är motsvarande siffra, dvs kvoten mellan inkomsterna hos den rikaste och den fattigaste femtedelen av befolkningen, ungefär sex till ett).

Antalet fattiga uppskattades, vid tiden för diktaturens fall, till omkring 40 procent av befolkningen, eller drygt fem miljoner människor. Den sociala nöden var stor, liksom utlandsskulden. Men i motsats till vad fallet var i flertalet andra latinamerikanska länder – där hela 80-talet kom att präglas av skuldskris, hög inflation och växande fattigdom – gick utvecklingen i Chile åt rätt håll. Den ekonomiska situationen i slutet av 80-talet var väsentligt bättre än i början av decenniet.

Demokratiseringen

När Pinochet år 1989 utlyste en folkomröstning om juntans och sin egen framtid var han uppenbarligen övertygad om att han skulle få ett folkligt mandat för att fortsätta regera. Den ekonomiska utvecklingen såg gynnsam ut, och den politiska oppositionen, som fortfarande befann sig i ett halvt underjordiskt tillstånd, var kraftigt försvagad.

Men Pinochet hade underskattat det folkliga motståndet mot regimen, och folkomröstningen resulterade i ett rungande nej till diktaturen. Övergången till demokrati blev, trots många spådomar om motsatsen, en fredlig process, och Chile anses idag ha den kanske stabilaste demokratin i Latinamerika.

Efter diktaturens fall för tjugo år sedan har Chile haft fem demokratiskt valda presidenter: kristdemokraterna Patricio Aylwin och Eduardo Frei (son till den förre presidenten och kristdemokratiska ledaren med samma namn), socialisterna Ricardo Lagos och Michelle Bachelet samt, sedan vintern 2010, högermannen Sebastián Piñera.

Vad gäller den ekonomiska utvecklingen har Chile sedan länge haft den snabbast växande ekonomin i Latinamerika. Klassklyftorna är fortsatt gigantiska, men antalet fattiga människor har sjunkit kraftigt. Som uttryck för Chiles nya status som demokratiskt och ekonomiskt föredöme kan nämnas att Chile i januari 2010 blev

Sydamerikas första medlem av industriländernas rikemansklubb OECD
(*Organisation for Economic Cooperation and Development*).

Trots den globala finanskrisen, och den förödande jordbävningkatastrofen i Chile nyligen, pekar det mesta på att Chiles ekonomi kommer att klara sig ganska bra. Det finns skäl att hysa optimism inför framtiden.

Men nyliberala fundamentalister har ingen rätt att ta åt sig äran för att Chiles ekonomi utvecklats hyggligt under perioden 1983-2009. Det nyliberala experimentet varade mellan 1973 och 1983, och efterlämnade stor förödelse.